

Gabriel, Jiří; Orel, Vítězslav

Hermetická filozofie a počátky šlechtění rostlin na Moravě

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. B, Řada filozofická.
1979-1980, vol. 28-29, iss. B26-27, pp. [59]-65

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/106230>

Access Date: 14. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JIŘÍ GABRIEL-VÍTĚZSLAV OREL

HERMETICKÁ FILOZOFIE A POČÁTKY ŠLECHTĚNÍ ROSTLIN NA MORAVĚ

„So ist die vegetabilische Seele allen Bäumen und Stauden-Gewächsen allgemein und besteht die Differenz nicht in dem Wesen der Seelen, sondern bloß in einer gewissen Struktur, welche untereinander den Unterschied macht.“

G. A. Agricola: Versuch der Universal Vermehrung

„Was die beiden Tafeln des Dekalogs, vom Finger Gottes beschrieben, seit Jahrtausenden dem Volk Israel bedeuten, das war den Alchemisten des Mittelalters und der neueren Zeit die smaragdine Tafel des Hermes Trismegistos: Grund- und Gesetzbuch ihres Glaubens an die Möglichkeit der Metallverwandlung, Offenbarung höchster göttlicher Weisheit und Schlüssel zu den letzten Geheimnissen der Natur.“ Těmito slovy uvádí Julius Ruska svou především historickou analýzu významné součásti tzv. hermetické literatury — Smaragdové tabule (Tabula Smaragdina).¹ V tomto příspěvku chceme na jednom příkladu ukázat, že nábožensko-filozofická literatura připisovaná kdysi „praotci všech filozofů“, Hermovi Trismegistovi, zajímala nejen někdejší alchymisty, nýbrž i badatele v oblasti živé přírody.²

* * *

Systematické studium podmínek vzniku Mendelovy teorie dědičnosti ukázalo, že se na Moravě můžeme setkat s pokusy o šlechtění rostlin poměrně velmi brzy. Již v roce 1808 začal v Brně tehdejší ředitel státních statků na Moravě Jan Sedláček (1757–1827), známý později predikátem

---

¹ Julius Ruska: *Tabula Smaragdina. Ein Beitrag zur Geschichte der hermetischen Literatur*, Heidelberg 1926, s. 1.

² Na úlohu hermetické filozofie nově upozornil R. Harré v knize *The Method of Science*, Oxford 1970, a to v souvislosti s výkladem vzniku vědeckých metod a vytvoření teorie magnetismu a počátků fyziky.

Harkenfeld, průkopnický šlechtitel révy vinnou.³ Sedláček vycházel především ze zkušeností anglického šlechtitele ovocných stromů T. A. Knighta (1759–1838),⁴ pozorně však studoval i další dostupnou přírodovědnou a zemědělskou literaturu. Předpokládáme, že se mu dostala do rukou i kniha *Versuch der Universal Vermehrung aller Bäume, Stauden und Blumen-Gewächse* od německého lékaře a botanika Georga Andrea Agricoly (1672 až 1728).⁵

Tento Agricolův dvoudílný spis je dnes už téměř zapomenutý, ve své době měl však zřejmě dost čtenářů. Po vydání v letech 1717 a 1718 se brzy dočkal druhého vydání a potom i překladu do angličtiny, francouzštiny a holandštiny.⁶ Sedláčkovu pozornost mohly upoutat především autorovy úvahy o rozmnožování rostlin, zvláště pak révy vinné. Agricola popisoval rozmnožování pomocí řízků, roubování, očkování a také vyséváním semen a výběrem nejvhodnějších semenáčků. Přitom zdůrazňoval, že výběrem semenáčků lze získat nové odrůdy a podivoval se tomu, že vinohradníci této metody dosud nevyužívají.⁷

Agricola však ve své knize nezůstával jen u pěstitelských praktik a dovedností, ale spojoval je s obecněji pojatými filozofickými úvahami o rostlinách a přírodě vůbec. Při rozboru experimentů jistého krakovského medicína a alchymisty vyslovuje obecnou zásadu, že „philosophisch, philosophisch muss die Sache traktiert werden“. Sám patřil k těm badatelům z přelomu 17. a 18. století, kteří při řešení některých svých problémů hledali inspiraci v tzv. hermetické filozofii. Při výkladu rozmnožování rostlin totiž aplikuje na své zkušenosti některé poučky Smaragdové tabule a hermetickou koncepci rostlinné duše.⁸

Naše reprodukce jedné z četných rytin Agricolovy knihy znázorňuje autorovo pojetí univerzálního diktu Smaragdové tabule „Quod est inferius, est sicut (id) quod est superius, et quod est superius, est sicut (id) quod est inferius...“ Agricola mu rozumí jako pokynů dívat se na rostlinu jako specifickou jednotu částí: „Die Äste überkommen Wurzeln und werden zu Bäumen, die Wurzeln überkommen die Äste und werden zu Bäumen. In-

³ Srov. M. Vávra: *Život a práce českého obrozence Jana Sedláčka*, Acta Mendeliana 23, s. 599–307. O počátcích šlechtění révy vinné na Moravě píše kolektiv autorů pod vedením V. Orla a M. Vávry v publikaci *Tradice šlechtění révy vinné na Moravě*, kterou vydává Muzejní spolek v Brně.

⁴ Anglickou šlechtitelskou praxi propagoval na Moravě především Ch. C. André (1763–1831), vzdělaný přírodovědec a pedagog, který přišel v r. 1798 do Brna ze Saska.

⁵ Exemplář bohatě ilustrované Agricolovy knihy, uložený dnes v Univerzitní knihovně v Brně, byl majetkem tehdejší Zemědělské společnosti, jejímž předním funkcionářem byl i Jan Sedláček. V části týkající se možnosti vytváření nových odrůd byly založeny zažloutlé lístky papíru.

⁶ Agricolovu knihu znal i Ch. Darwin.

⁷ Agricola se proto rozhodl vypěstovat semenáčky ze semen nejušlechtlejších odrůd španělských a italských a v době vydání knihy už očekával jejich první plody. V této souvislosti stojí za zmínku, že v r. 1826 se Sedláček zmiňuje o tom, že vysej semenáčky a že nyní s netrpělivostí očekává úrodu hroznů nové jakosti.

⁸ Pro historika hermetické literatury by bylo jistě zajímavé srovnat německý překlad *Tabule* od W. Chr. Kriegsmanna z r. 1657, uveřejněný rovněž v Ruskově citované knize, s Agricolovým překladem v jeho spise *Versuch der Universal Vermehrung*.

gleichen die Stämme werden zu Wurzeln und die Wurzeln erlangen wiederum Wurzeln.“ Nejde tu jen o hru slov; Agricola v nich nachází např. i odpověď na otázku, proč „rozřežeme-li obratně kořen na sto částí, vyroste z každého kousku ne jeden, ale čtyři, pět i šest kmínků s větvemi“ a proč větev může zase zakorenit?

Univerzální pravdy Smaragdové tabule a jejich interpretace v alchymistické praxi i teorii vedou pak Agricolu k rozvíjení konceptu speciální rostlinné duše, který má být dalším prohloubením filozofického výkladu praktických zkušeností s pěstováním rostlin. Měl za to, že vegetativní duše zajišťuje (ve „statu quo“) život rostliny jako organického celku a zároveň působí jako princip umožňující její vývoj a rozmnožování. Na rozdíl od duše zvířecí je prý zároveň rozčlenitelná v „nepočítatelné díly“ (jak to ukazuje i experiment s dělením kořene), a proto i v nejmenších částech rostliny si může uchovat své základní funkce.

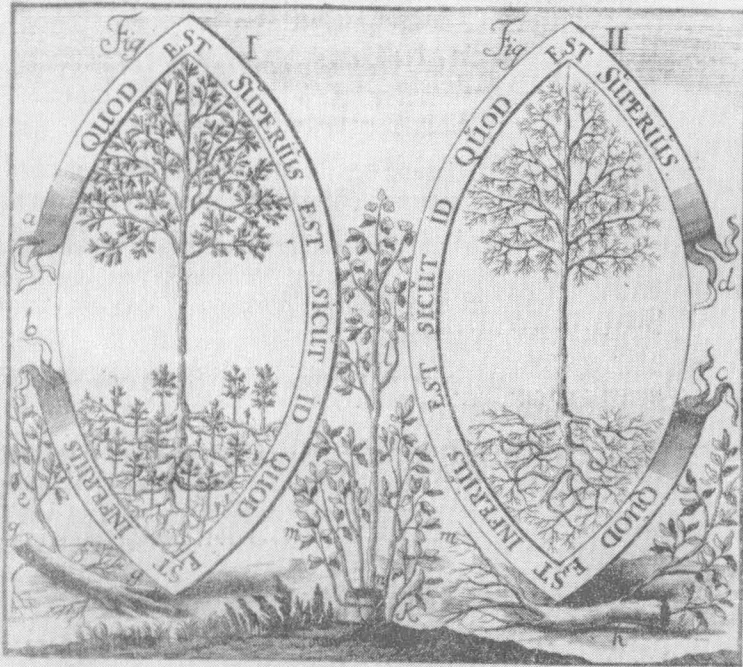
Předpoklad dělitelnosti vegetativní duše Agricola spojuje s představou materiální podstaty této duše a odtud pak vyvozuje, že je „mutabilis“. Tak Agricola v rámci tradiční představy o působnosti ducha v pozadí všeho živého a všeho pohybu dává rostlinné duši materiální obsah. To mu dovolu- je jít dále: Podstata vegetativní duše je u všech rostlin sice stejná, avšak objevuje se v rozdílných strukturách, které nám pak umožňují chápat existenci rozdílů u jednotlivých forem rostlin. Tím Agricola intuitivně naznačuje vnitřní determinovanost dědičnosti a vývoje rostlin, na jejímž základě může člověk ovlivňovat tento vývoj ve směru svých potřeb. V souladu se svými zkušenostmi Agricola však upozorňoval, že rostlinná duše může své funkce (jež člověk poznává a posteriori, z jejich projevů) vykonávat zase jen za určitých materiálních podmínek a že tedy při různých lidských zásazích do rostliny musí „přijít na pomoc umění“, tj. pěstitelské znalosti a dovednosti.

Agricolovy úvahy mají určitou obdobu v myšlenkovém postupu J. Keplera při hledání zákonitostí pohybu vesmírných těles. Podle hermetického učení řídí chod těchto těles „anima motrix“. Ve svém proslulém díle *Mysterium Cosmographicum* Kepler napsal: „Jestliže nahradíme slovo duše pojmem síla, získáme princip, na němž spočívá moje fyzika oblohy...“; síle, kterou tu měl na mysli, připisoval průkopnický materiální obsah. Tak si Kepler vytvořil předpoklad pro formulaci svých zákonů pohybu vesmírných těles, které pak zmatematizoval I. Newton na základě zákona gravitace. Kepler tedy změnil představu „anima motrix“ na „vis motrix“ a rozpracoval ji do podoby obecné zákonitosti, která pak Newtona přivedla k jejímu matematickému vyjádření. Agricola naproti tomu zůstal u toho, že abstraktnímu konceptu rostlinné duše dal materiální obsah. Naznačil sice, že podstata a zvláštnosti forem rostlin by mohly spočívat v rozdílné struktuře vegetativní materiální duše, v dalších úvahách mu však nezbyvalo nic jiného, než aby se zabýval novými aspekty šlechtitelské praxe. Jeho spekulace se také ani nemohly dostat do rukou dalšího tvůrčího badatele, který by je dále rozvíjel, jak tomu bylo v případě vzniku moderní astronomie.

Agricola si uvědomoval, že k univerzálním tezím Smaragdové tabule a k hermetickým pravdám vůbec je třeba přistupovat obezřele; proto se stále odvolával na nejrůznější praktické poznatky. Jeho práce tedy uka-

TABULA IX.

Weiset das wahre Fundament, worauf die Universal-
Vermehrung aller vegetabilischen Dinge gegründet ist.

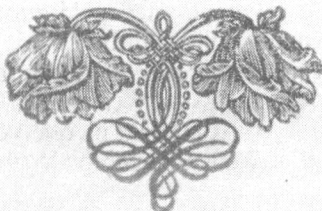
- a. b. Ist des grossen Philosophi, Hermetis Trismegisti, Universal-
dictum: Quod est superius, est sicut id, quod est inferius. Es ist
wahr / gewis / und am allerwahrhaftigsten / daß dasjenige / so
oben ist / eben also ist / wie dasjenige / so unten ist.
- c. d. Sind eben seine Worte / nach seiner Weisheit zwar umgekeh-
ret: Quod est inferius, est sicut id, quod est superius. Es ist
wahr / gewis / und am allerwahrhaftigsten / daß dasjenige / so

so unten ist / eben also ist / wie dasjenige / so oben ist. Dieses aber ohne Mystischen Verstand / sonderlich / wann es auf die Universal-Vermehrung der Bäume appliciret wird / will soviel andeuten:

Die Aeste überkommen Wurzeln / und werden zu Bäumen; die Wurzeln überkommen Aeste / und werden zu Bäumen.

Ingleichen / die Stämme werden zu Wurzeln / und die Wurzeln erlangen wiederum Wurzeln.

- e. Ist ein abgeschnittenes Stücklein von einem Ast / welches oben und unten mit der Mumia bedeckt / untenher Wurzel geschlagen / und übersich ausgetrieben hat.
- f. Sind die Wurzeln / die sonderlich bey dem Loos / und fast geschwinder als diejenigen / die sich durch die puncta derer Wurzeln auf den Rinden sehen lassen / hervorkommen.
- gg. Will die Verwahrung des subtilen Stücklichen des Astes anzeigen / und daß man sie wohl mit der Mumia accommodiren soll.
- h. Ist ein Stücklein von einer abgeschnittenen Wurzel / welche / nachdem sie oben und unten mit der Mumia verwahret / wiederum auf das neue Wurzel geschlagen / und die schönsten Zweige hervor gebracht.
- i. Will die behutsame Verwahrung mit Feuer und Mumia erinnern und anzeigen.
- k. Ist ein starkes Stück / ein und einen halben Schuh lang / einer Wurzel von einem Apffel-Baum / welche innerhalb 3. Monath einer Ellen hoch mit einem Stamm aufgewachsen / und sehr viel grosse und kleine Neben-Aeste noch über denselben hervor gebracht.
- l. Zeiget den grossen aufgeschossenen Stamm an.
- m. Sind die Neben-Zweiglein / so eben aus der grossen hervorgekommen.
- n. Zeiget die Verwahrung an mit der Mumia.

zovala v zásadě správným směrem: Obecná tvrzení je nutno spojovat s konkrétní zkušeností a experimentování má směřovat k nalezení podstaty, tj. vnitřního nositele jevových stavů a činitele proměn zkoumaných objektů. Tak později postupovali exaktní badatelé ve fyzice a počínajíc Mendelem také v biologii.

* * *

O hermetické literatuře, k níž patří i *Tabula Smaragdina*, tj. sbírka „orackelhafter Aussprüche“ pro potřeby starověkých i novověkých alchymistů, existuje už řada prací, které mohou být považovány za základní: Zielinski, Kroll, Reitzenstein, Ruske, Noack, Festugière, Bousset, Bräninger a další se pokusili vyložit nejen složitý proces vytváření dochovaných textů, nýbrž i jejich působení zejména v období renesance a při vytváření novověké vědy.⁹ *Corpus hermeticum*, tj. traktáty I.–XVIII, Asklepiea, fragmenty ze Stobaia a další zlomky, máme k dispozici nejen ve starších překladech německých, ale i v kritickém vydání anglickém a francouzském.

Je třeba říci, že o dosavadní poznatky týkající se hermetické filozofie se zasloužili především klasičtí filologové a historikové starých náboženství. Autoři zaměřující se na dějiny filozofie se o ní zmiňují dost málo,¹⁰ i když od období patristiky šlo o výraznou, byť ovšem hodně osobitou formu zprostředkování starověkého náboženského a filozofického myšlení evropským vzdělavcům (první latinský překlad *Corpu* pořídil Marsilius Ficinus). Z českých badatelů podal ucelený výklad hermetické filozofie Jaromír Červenka v knize *Die Naturphilosophie des Johann Amos Comenius*.¹¹ Už název knihy napovídá, které okolnosti ho k zájmu o hermetickou filozofii přivedly.

V našem příspěvku jsme chtěli připomenout, že se jménem Herma Trismegista se můžeme setkat i při studiu historie fyziky a také vývoje poznání, jež předcházelo vzniku genetiky. Zde uvádíme příklad ze zdánlivě tak nefilozofické problematiky, jako je šlechtění révy vinné. Lze předpokládat, že Agricolovým prostřednictvím hermetická filozofie do jisté míry podporovala tendenci nespokojit se jen s empirickým poznáním, ale pátrat po samé podstatě jevů a hledat jejich objektivní zákonitosti.

DIE HERMETISCHE PHILOSOPHIE UND DER BEGINN DER PFLANZENVEREDELUNG IN MÄHREN

Die systematische Erforschung der Entstehensbedingungen der Mendelschen Vererbungstheorie hat u. a. gezeigt, daß in Mähren Pflanzenveredelungsversuche verhältnismäßig früh anzutreffen sind: Schon im J. 1808 begann in Brünn Jan Sedláček

⁹ Jedním z posledních projevů zájmu o tuto literaturu je kniha Karl-Wolfganga Trögers *Mysterienglaube und Gnosis in Corpus hermeticum XII*, Akademie-Verlag, Berlin 1971 (s vylíčením dosavadních dějin bádání v této oblasti a s odkazy na nejnovější práce).

¹⁰ Poměrně neobsáhlejší poučení filozoficky orientované najdeme v *Historisches Wörterbuch der Philosophie* (vyd. J. Ritter), sv. 3, Basel-Stuttgart 1974.

¹¹ Nakladatelství Academia, Praha 1970, s.128–157.

(1757–1827) mit der Weinrebenveredelung. Er ging vor allem von den Erfahrungen des englischen Obstbäuzüchters T. A. Knight aus. Die Verfasser der vorliegenden Studie nehmen an, daß sich unter den Büchern, die Sedláček studierte, auch die Arbeit des deutschen Botanikers und Arztes G. A. Agricolas (1672–1738) *Versuch der Universal Vermehrung aller Bäume, Stauden und Blumen-Gewächse* befand, die Spuren des Einflusses der hermetischen Philosophie trägt. Damit gelangen sie auch zu der Frage, in welchem Maße einige Spekulationen der hermetischen Philosophie durch die Vermittlung von Agricolas Buch auch den mährischen Weinrebenveredler inspirieren konnten.